

NY MUSIK

i samarbete med
Caroli församling

Zoltán Jeney

– ett dubbelporträtt

Torsdag den 7 november, kl. 19.00

Söndag den 10 november, kl. 18.00

Caroli kyrka, Borås

NY MUSIK

Zoltán Jeney

– slutspel

something lost (1975)

endgame (1973)

The Movements of the Eye I (1973)

Solitude (1974/2007)

Arthur Rimbaud in the Desert (1976)

Meditazione su un tema di Goffredo Petrassi (1984)

Ricercare (1992)

Heraclitus' Transformations, No. 5, Heraclitus' adverbial (1997)

Unisono and Divided Arpeggios in Minor Seconds and Major Sevenths (2009)

F-E-A (2012)

Ursus (2012) utgick och ersattes av *Farewell to Ligeti* (2006)

Jeney Zoltán – piano

Torsdag den 7 november 2013, kl. 19.00

Caroli kyrka, Borås

Det tidiga 1970-talet var en omvälvande tid i den unga ungerska musiken. I Budapest bildades Studion för ny musik, i vilken utöver **Zoltán Jeney** (f. 1943) tonsättare och musiker som László Sáry, Zoltán Kocsis och Peter Eötvös ingick. 1972 besökte man sommarkurserna i Darmstadt, där man träffade bl.a. Christian Wolff, som fick stor betydelse för gruppen. Man fick kontakt med den amerikanska minimalismen, och ett fördjupat intresse för John Cages musik och tänkande. Under denna period komponerade Jeney en rad verk som fortfarande framstår som ofattbart konsekventa och radikala. Till dem hör *something lost* för preparerat piano (1975), som har sitt ursprung i en dikt av e.e. cummings (mer därom i söndagens programtext). Det enda som hörs är en klangligt denaturerad återstod av vad som ursprungligen var en tät klangmassa. Ett negativ; det som var klang har blivit paus, och tvärtom. Resultatet är några få glesa toner i ett hav av tystnad.

endgame (1973) är som titeln antyder resultat av ett schackslutspel, ett av otaliga Jeney-verk från denna tid som utgår från förefintliga system. Efter ett inledande, kraftfullt, utklingande ackord – som anger schackpjäsernas positioner vid slutspelets början – fortsätter stycket drag för drag, med ett nästan sju minuter långt, jämnt löpande pärlband av toner, men utan fraserande eller förklarande artikulation. Visst finns här höjdpunkter, nämligen högsta toner, och sekvensliknande formationer, och visst har lyssnaren en uppsjö av associationsmöjligheter till det förut bekanta, men här finns inga på förhand givna formuleringar. Men trots att det förefaller vara så enkel musik är den inte lättspelad, den fordrar koncentration, inkänning i de enskilda intervallen och stora krav på ett nyanserat anslag. I gengäld är den en lisa för själen.

The Movements of the Eye I består av 122 ackord spridda över två sidor, men i vilken ordning de skall spelas har inte bestämts. Det avgörs av ögats rörelser; det ackord som blicken råkar falla på spelas härnäst. Dock undviks om möjligt repetitioner av redan spelade ackord. Alla ackord läses i G-klav och deras toner slås an samtidigt och med samma styrkegrad, klangfärg o.s.v. Varje ackord är en sluten musikalisk enhet. Övriga parametrar – tempo, dynamik, pauser m.fl. – kan varieras. Stycket är slut när interpreten tror sig ha spelat samtliga ackord.

Solitude (1974/2007) är ursprungligen komponerat för damkör och piano till ett avsnitt ur Henry D. Thoreaus *Walden*. Pianot dubblar i det fallet damkören, varför den senare pianover- sionen enbart innebär en förändring av klangfärgen. Vad vi hör är en lång serie ackord av varierande täthet i långsam, jämn puls, alltså ett slags ackordisk motsvarighet till *endgame*.

Under framför allt 70- och 80-talet utgick Jeney ofta från redan existerande strukturer, såsom texter, väderstatistik eller, som vi har sett, schackspel. Ett flertal verk baseras på dikter av tonsättarens landsman, den oupphörligt innovativa diktaren och bildkonstnären Dezsö Tandori (f. 1938). Sålunda bygger *Arthur Rimbaud in the Desert* på dikten ”Arthur Rimbaud sitter och silar sand mellan fingrarna”. Den brådmogne Rimbaud (1854–1891) tystnade som poet redan i 20-årsåldern, övergick till handel, bl.a. med vapen, i nuvarande Etiopien. Hans förmögenhet växte, liksom hans bitterhet och hans leda. ”Han sådde paradisdrommar och skördade en tid i helvetet”, som Artur Lundkvist beskriver det med anspelning på den enda bok som gavs ut under poetens livstid, *En tid i helvetet*. Tandoris dikt talar, liksom musiken, i hög grad för sig själv:

```

abcdefghijklmnopqrstuvxyz
bcdefghijklmnopqrstuvxy
cdefghijklmnopqrstuvx
defghijklmnopqrstuv
efghijklmnopqrstuv
fghijklmnopqrst
ghijklmnopqrs
hijklmnopqr
ijklmnopq
jklmnop
klmno
lmn
m

```

Meditazione su un tema di Goffredo Petrassi komponerades 1984 till Jeneys tidigare lärares 80-årsdag. Temat kommer från dennes *Quarto Concerto* och styckets är uppbyggt sålunda: tema, A, B, A var. 1, B var. 1, A var. 2, B var. 2, C. A är en treklangssekvens baserad på temat, B är en utvecklad melodisk figuration av detsamma, medan C är en ackordsekvens med temat som cantus firmus. Stycket uruppfördes i Borås 1984.

Funeral Rites (1979–2005), Jeneys magnum opus med en sammalagd tillkomsttid av 27 år, är inte bara ett storslaget verk i sig, det har också fungerat som ”drivbänk” för många mindre verk. I *Funeral Rites* ingår en mängd ricercarer, och i hela kompositionens ”motto” finns även ursprunget till den *Ricercare a 4 voci* för stråkkvartett (1989), som tidigare framförts i Borås. Denna ricercare dyker sedan upp gång på gång under åren i ständigt ny skepnad, bland annat just som solopianostycke (1992). Kännetecknande för alla dessa ricercarer är att de bygger på ett slags kromatiska färgningar av en mycket enkel melodi om bara några få tonhöjder. Även om tonsättaren strikt håller sig till vedertagna

kontrapunktiska tekniker, söker han förmodligen i lika hög grad en specifik klang som en verklig flerstämmighet.

Heraclitus' Transformations (1997) är det femte av hittills sex verk i en serie som lånar titel och idé från Dezsö Tandori. Verkets ursprung är en melodi, *Heraclitus in H* (1980), som utgår från Tandoris ”Minnesmärke över Herakleitos”. Eftersom Herakleitos hör till det antika Grekland fick musiken anspela därpå – följaktligen monodi, alltså en enstäm-mig melodi, som bygger på variationer över antika grekiska skalor. Utöver den allestädes närvarande melodin karaktäriseras det till största delen högvirtuosa *Heraclitus' Transfor-mations* även av ovannämnda kromatiska färgningar.

Unisono és törthangzatok kismásod és nagyheted hangközökben är originaltiteln på det stycke som i Jeney's engelska översättning heter *Unisono and Divided Arpeggios in Minor Seconds and Major Sevenths* (2009). Musiken är uppdelad i två avsnitt. Det första är enstämigt, alltså unisono, men i stället för oktaver hör vi små nonor eller stora septi-mor. I det andra presenteras samma melodi, men nu som långsamma arpeggion. Stycket är en Hommage à Bartók, och den typ av unisona snedsteg Jeney här ägnar sig åt kan väl i hög grad sägas ha sin upprinnelse just hos hans äldre landsman. Och i detta speciella fall refererar musiken direkt till ett stycke i Bartóks *Mikrokosmos*.

F-E-A (2012) får väl beskrivas som en tillfällighetskomposition, en födelsedagshyllning till Mária-na Feuer, redaktör på tidskriften Muzsika. Hennes namn har fått bidra med både titeln och med de uthållna tonerna e, f och a. Men borde stycket inte då, i analogi med dedikantens namn, heta A-F-E? Nej, eftersom ungrare alltid skriver efternamnet först, sålunda: Feuer Mária-nak, med ett avslutande ”k” som talar om att det är en tillägnan.

Mycket av Zoltán Jeney's musik är som framgått enstämigt, eller tar sin utgångspunkt i äldre enstämigt musik, gregoriansk eller rentav antikt grekisk. Men med åren har en-stämmigheten allt oftare utvecklats till en illusorisk flerstämmighet. Ton och klang ingår en sällsam symbios, och resultatet är ett slags klangfärgsmelodi. Och om melodiken präglas av uttalad tvetydighet kan detsamma ofta sägas även om den metriskt ständigt varierade rytmen. Trots all denna tvetydighet rör det sig dock tveklöst om en mycket karaktärsregen musik, såsom i *Ursus* (2012), komponerat för celesta, leksakspiano eller piano. Styckets titel får väl antas syfta på det ursus som kan höras i kosmos alltsedan den stora smällen i tidernas gryning.

NY MUSIK

i samarbete med
Caroli församling

Zoltán Jeney

– nå'nting makalöst

something round för 25 stråkinstrument (1975)

something like för 25 stråkinstrument (1980)

something found för piano, orgel och minst fem melodiinstrument (1981)

För att samla hela cykeln på samma konsert inleddes oplanerat med *something lost* (1975)

Zoltán Jeney – dirigent, piano

Andrine Bendixen-Mangs, Mira Benjamin, Elsbeth Bergh,
Stéphanie Bozzini, Julia Dagerfelt, Filip Gloria, Maria Haasnoot,
Mikael Johanson, Staffan Larson, Lisa Lassbo, Martina Lassbo,
Rebecka Lassbo, Anna Lindal, Hans Lindström, Clemens Merkel,
Fredrik Meuller, Emelie Molander, Lars Mårtensson, Anders Norberg,
Anne Pajunen, Joar Skorpen, Aleksander Sätterström, Cecilia Tammo,
Karin Wiberg, Teo William-Olsson – violin/viola, Björn Nilsson – orgel

Söndag den 10 november 2013, kl. 18.00

Caroli kyrka, Borås

Många av **Zoltán Jeney**s (f. 1943) verk – även rent instrumentala – tar sin utgångspunkt i texter, ofta dikter av landsmannen Dezső Tandori eller av amerikanen Edward Estlin Cummings, som var en man som talade med små bokstäver och följaktligen skrev sig e.e. cummings.

I den här aktuella dikten utgår cummings från en engelsk ramsa, som föreskriver vad en brud bör bära på sitt bröllop: Something old, something new, something borrowed, something blue, and a silver sixpence in her shoe.

(På senare år har denna ramsa varit aktuell här i landet genom den inte alltför välrimmade titeln på en av Håkan Hellströms skivor: Nåt gammalt, nåt nytt, nåt lånat, nåt blått.)

Så här lyder cummings' dikt:

here's s
omething round(& so
mething lost)& som
ething like
a mind with
out a body(turn
ing silently to a
lmost)dis
appearing
how patiently be
coming some(&
merciful
ly which is
every)un(star
rain snow moon
dream wing tree
leaf bird
sun
& singing &
thing found
one old blue wheel in a pasture

I Görgen Antonssons översättning (som av någon anledning inte finns med i hans och Lars Hagströms *ee cummings: 50 dikter*, FIB:s lyrikklubb 1984) har den fått följande språkdräkt:

här är n
ånting runt(& nå
nting mist)& nån
ting som
en själ för
utan kropp(som
stilla blir ett n
ästan)som för
svinner
så tålmodigt blir
till nån(&
barmhärtig
t som är
varje)icke(stjärna
regn snöfall måne
dröm vinge träd
löv fågel
sol
& sjunga &)
ting tunt
ett gammalt blått hjul på en äng

Zoltán Jeney har alltså låtit denna dikt bilda utgångspunkt för en serie om fyra verk: *something round, something lost, something like* och *something found*.

Diktens innehåll såväl som dess struktur har på alla fått sätt styra resultatet. Jeney har så att säga ”direktöversatt” texten i musik, på så sätt att varje bokstav motsvaras av en bestämd tonhöjd och tonlängd. Däremot styrs klangfärg och dynamisk nivå genom matematiska procedurer.

De verk som hämtar sin näring ur denna dikt har den att tacka, inte bara för sin titel utan även för sin form – som är en direkt spegling av själva titeln.

something round (1975) är sålunda en ”round”, en cirkelkanon, i detta fall en oregelbunden, 25-stämmig kanon. En rejält tät historia, alltså, rund och fin.

I nästa verk har uppenbarligen något gått förlorat, nämligen klangerna. *something lost* (1975) för preparerat piano är negativet av en enda stämma i *something round*. Det som var klang är nu tystnad, och tvärtom. Följaktligen en mycket sparsmakad sak.

something like (1980) är någonting liknande – liknande båda de tidigare styckena, faktiskt. Det är liksom *something round* en oregelbunden kanon, nämligen ett 25-faldigande av *something lost*.

something found (1981) är om man så vill ett objet trouvé. Jeney har helt enkelt funnit att om han tar *something like* och översätter de 25 stråkstämmorna tonagrant till piano och lägger till ett antal fritt ambulerande melodiinstrument så blir det som poesi för våra öron. Pianot spelar alltså hela *something like* medan orgeln knappt hörbart håller ut pianots klanger. Därtill läggs ett valfritt antal melodiinstrument, dock minst fem, som skapar egna melodier av det samlade tonmaterialet.

Zoltán Jeney refererar på detta sätt ofta till egna äldre verk, såsom i den längre verkserie som bygger på den lilla melodin *Herclitus in H*, eller som i det stycke han 1991 komponerade till Ny Musiks 100:e konsert, vilket var ett slags citatcollage betitlat just *Selfquotations*. Även i detta fall fortsätter historien, nu med *turning silently* från förra året, ett verk för stor orkester som fogar samman *something round* och *something like*.

